

Юрій Олексін

## ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

*Автор обґрунтовує соціальні засади диференціації навчання старшокласників. Зазначається, що профільне навчання в старших класах відповідає структурі освітніх і життєвих установок більшості старшокласників. Автор розрізняє профільне і поглиблене навчання. Підкреслюється, що профільна диференціація змісту навчання є для старшокласників засобом самореалізації, можливістю реально оцінити свої пізнавальні здібності та професійні наміри, намітити шляхи подальшої освіти і професійного самовизначення.*

**Ключові слова:** соціальні засади диференціації навчання, профільна диференціація, профільне навчання, поглиблене навчання.

Із соціальної точки зору мета диференціації навчання старшокласників – цілеспрямований вплив на формування творчого, інтелектуального, професійного потенціалу суспільства, що спричинений прагненням до найбільш повного і раціонального використання можливостей кожного члена суспільства в його взаєминах із соціумом [1].

Соціальні засади диференціації навчання насамперед спричинені необхідністю професійної орієнтації школярів. Багаторічна практика переконливо показала, що, як мінімум, починаючи з пізнього підліткового віку, приблизно з 15 років, навчання має бути побудовано з можливістю реалізації юнаками і дівчатами власних інтересів, здібностей та подальших життєвих планів. Соціологічні дослідження показують, що більшість старшокласників (більше 70 %) віддають перевагу тому, щоб знати основи головних дисциплін, а поглиблено вивчати тільки ті, які вибираються, щоб у них спеціалізуватися [2]. Інакше кажучи, профілізація навчання в старших класах відповідає структурі освітніх і життєвих установок більшості старшокласників. При цьому традиційну позицію «як можна глибше і повніше знати всі досліджувані в школі дисципліни (хімію, фізику, літературу, історію і т.д.)» підтримують близько чверті старшокласників.

Теоретичні засади диференційованого навчання школярів закладені працями таких відомих учених, як І. Бутузов, Г. Глейзер, А. Кірсанов, Х. Лийметс, Є. Рабунский, І. Унт та ін.

Метою нашої статті є висвітлення соціальних засад диференціації навчання старшокласників.

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виділити такі загальні для більшості країн риси організації навчання у старшій ланці середньої школи:

1. Старші (повні) середні школи в усіх розвинених країнах є профільними, тобто здійснюють профільне навчання.

2. Як правило, профільне навчання охоплює 3, рідше 2 останні роки навчання в школі.

3. Частка учнів, які продовжують навчання в профільній школі, неухильно зростає в усіх країнах і складає в даний час не менше 70 %.

4. Кількість напрямів диференціації, які можна вважати аналогами профілів, незначна. Від двох (академічний та неакадемічний (загальний) в англійських країнах до трьох (природничі науки, філологія, соціально-економічний) у Франції, «мова-література-мистецтво», «соціальні науки», «математика-точні науки-технологія» в Німеччині.

5. Організація профільної підготовки розрізняється за способом формування індивідуального навчального плану учня: від досить жорстко фіксованого переліку обов'язкових навчальних курсів (Франція, Німеччина) до можливості вибору з безлічі курсів, пропонувананих за весь період навчання (Англія, Шотландія, США та ін.) Як правило, школярі повинні обирати не менше 15 і не більше 25 навчальних курсів, тривалістю до одного семестру. Аналогами таких курсів в Росії можна було б вважати навчальні модулі.

6. Кількість обов'язкових навчальних предметів (курсів) у порівнянні з основною школою істотно менше. Серед них присутні обов'язково: природничі науки, іноземні мови, математика, рідна словесність, фізична культура.

7. Як правило, старша профільна школа виділяється як самостійний вид освітньої установи: ліцей – у Франції, гімназія – у Німеччині, «вища» школа – в США.

8. Дипломи (свідоцтва) про закінчення старшої (профільної школи) дають найчастіше право прямого зарахування до вищих навчальних закладів. Хоча є й деякі винятки – наприклад, у Франції прийом до медичних і військових ВНЗ здійснюється на основі вступних іспитів.

9. Весь післявоєнний період кількість профілів і навчальних курсів на старшому ступені школи постійно скорочувалася, одночасно зростала кількість обов'язкових предметів і курсів. При цьому все більш виразно виявлявся вплив і зростаюча відповідальність центральної влади за організацію та результати освіти. Це відображено на всіх етапах проведення іспитів, у розробці національних освітніх стандартів, зменшенні розмаїтості підручників тощо.

Найважливішим питанням організації профільного навчання є визначення структури та напрямів профілізації, а також моделі організації профільного навчання. При цьому слід враховувати, з одного боку, прагнення найбільш повно врахувати індивідуальні інтереси, здібності, нахили всіх старшокласників (і зробити якомога більше число різних профілів), з іншого – низка факторів, що стримують процеси диференціації освіти.

Очевидно, що будь-яка форма профілізації навчання буде вимагати

скорочення інваріантного компонента. На відміну від звичних моделей шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, коли один-два предмети вивчаються більш широко і глибоко, ніж це передбачено програмами загальноосвітньої школи, а інші предмети вивчаються на традиційному рівні, реалізація профільного навчання можлива тільки за умови відносного скорочення навчального матеріалу непрофільних предметів, що вивчаються з метою завершення базової загальноосвітньої підготовки учнів.

Отже, як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, до 15–16-річного віку орієнтації на сферу майбутньої діяльності складаються у більшості учнів. Традиційна непрофільна підготовка старшокласників у школі привела до порушення наступності між школою і ВНЗ, спричинила численні підготовчі відділення ВНЗ, репетиторство, платні курси й ін.

Як зазначає О. Перевозний, посилення диференціації сучасної шкільної освіти диктує необхідність з'ясування соціальних передумов цього явища [2]. Вони обумовлені як станом освітньої системи, так і тенденціями суспільного розвитку, знаходяться в тісній взаємодії.

Соціокультурна ситуація, в якій функціонує сучасна освітня система, істотно відмінна від тієї, що була в минулому. По-перше, має місце плюралізм поглядів, оцінок, підходів, думок, збільшилася кількість суб'єктів, які впливають на утворення (батьківська громадськість, учні, навчальні заклади, етнічні групи, релігійні конфесії, професійні об'єднання, підприємства, фірми), які поступово з державно-громадських перетворюються у суспільно-державні інститути.

По-друге, розвивається економічна, інформаційна, геополітична глобалізація, що потребує створення високоефективної, конкурентоспроможної освітньої системи, котра дозволяє готувати такі кадри, які зможуть забезпечити випуск високоякісної продукції як на внутрішній, так і зовнішні ринки. Це в свою чергу спричиняє посилення уваги до особистісного фактору, що тягне за собою переведення освіти з соціоорієнтованого підходу на особистісно-орієнтований, в умовах якого учень постає як суб'єкт освітнього процесу, що має право і можливості вибору на основі усвідомлених цілей.

Ступінь задоволення потреби людини в позитивній самореалізації визначає її власне благополуччя і стабільність суспільства, в якому вона живе. У зв'язку з цим важливо створити кожному учневі умови для розкриття його талантів і розвитку їх у обраній сфері діяльності. Одним із реальних шляхів вирішення цього завдання є диференціація шкільної освіти.

Інтенсивність і характер диференціації визначається освітньої політикою в державі, яка на різних етапах історичного розвитку може мати різні акценти. Зміст регулюючих впливів визначається соціокультурною ситуацією, соціально-економічним становищем країни, особливостями суспільної свідомості, зокрема уявленнями в суспільстві про соціальну справедливість.

Диференціація освіти зачіпає такі основоположні права особистості, як доступ до освітніх послуг будь-якого рівня, розвиток здібностей, можливість для самореалізації. Принципово важливе значення має те, який чинник є визначальним при відборі учнів у той чи інший навчальний заклад: соціальне походження або інтелектуальний потенціал, який підхід – технократичний або гуманістичний – є домінуючим при організації освітньої системи.

Реформування сучасної шкільної освіти в Україні, зокрема створення освітніх округів, запровадження інклюзивної освіти вимагають підвищеної уваги до проблематики диференціації освіти.

Так, в положенні «Про освітній округ» зазначено, що «Округ – добровільне об'єднання у межах адміністративно-територіальних одиниць навчальних закладів ... що спрямовують свою діяльність на ... впровадження допрофільної підготовки і профільного навчання, поглиблене вивчення окремих предметів, забезпечення всебічного розвитку особистості...» [3]. Іншими словами, освітня діяльність в умовах округу виключно здійснюється шляхом диференціації навчання. Наявність допрофільної, профільної підготовки, курсів за вибором, факультативів говорить про існування всіх видів диференціації навчання.

У «Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» зазначено, що освітні послуги надаються дітям з особливими освітніми потребами загальноосвітніми навчальними закладами у класах з інклюзивним навчанням із застосуванням особистісно-орієнтованих методів навчання та з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей [4].

Навчально-виховний процес у класах з інклюзивним навчанням здійснюється відповідно до робочого навчального плану загальноосвітнього навчального закладу, складеного на основі типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

Розклад уроків для дітей з особливими освітніми потребами складається з урахуванням індивідуальних особливостей їх навчально-пізнавальної діяльності, динаміки розумової працездатності протягом дня і тижня та з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог.

Затверджений у 2011 р. новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти нормативно закріплює варіативність методик організації навчання, а також наявність в учнів можливості обирати курси за вибором залежно від власних пізнавальних здібностей.

Стандарт визначає, що в старшій школі, де навчання є профільним, обов'язковий для вивчення зміст освітніх галузей реалізується шляхом вивчення окремих предметів, курсів за вибором відповідно до загальної кількості годин, передбачених для кожної галузі, або шляхом застосування модульної технології [5].

Зазначено, що освітня потреба старшокласників у профільному

навчанні задовольняється шляхом створення мережі загальноосвітніх закладів різного типу, яка складається з однопрофільних і багатопрофільних ліцеїв, гімназій, загальноосвітніх шкіл, що мають змогу повністю реалізувати профільність навчання, а також професійно-технічних навчальних закладів, коледжів. Крім того, освітня потреба учнів старшої школи у профільному навчанні може задовольнятися в межах освітніх округів.

Зміст освіти і вимоги до його засвоєння у старшій школі диференціюються за базовим і профільним рівнями. Базовий рівень визначається обов'язковими вимогами до загальноосвітньої підготовки учнів згідно з Державним стандартом, а профільний – навчальними програмами, затвердженими МОНмолодьспортом.

У старшій школі співвідношення навчальних годин для вивчення обов'язкових предметів і предметів, самостійно обраних учнями для профільного навчання, становить орієнтовно 50 на 50 відсотків.

Варіативна складова Базового навчального плану формується загальноосвітнім закладом з урахуванням особливостей регіону та індивідуальних освітніх запитів учнів.

Отже, диференціація навчання на сучасному етапі функціонування загальноосвітніх навчальних закладів у контексті Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та в умовах освітніх округів і впровадження інклюзивної освіти є обов'язковою нормативною вимогою.

У «Положенні про загальноосвітній навчальний заклад», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778, диференційоване навчання як підхід відображено у багатьох пунктах.

Навчально-виховний процес у закладі здійснюється за груповою та індивідуальною формою навчання. Так, заклад має право приймати рішення про створення класів з поглибленим вивченням предметів, класів (груп) з вечірньою (заочною, дистанційною) формою навчання, спеціальних та інклюзивних класів для навчання дітей з особливими освітніми потребами [6]. Загальноосвітній навчальний заклад може організовувати навчання в старшій школі за одним або кількома профільними напрямками. Заклад може організовувати індивідуальне навчання та навчання екстерном, з метою здійснення профорієнтаційної роботи, профільного, трудового та професійного навчання може направляти учнів до міжшкільних навчально-виробничих комбінатів.

Індивідуалізація і диференціація навчання у закладі забезпечуються шляхом реалізації інваріантної та варіативної частини. У положенні зазначається також, що у робочому навчальному плані закладу з урахуванням його типу та профілю навчання конкретизується варіативна частина державних стандартів освіти.

Указом Президента України «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» від 30.09.2010 № 927/2010 затверджена система заходів, що спрямовує

вчителів практиків на пошуки шляхів диференціації навчання як внутрішньої, так і зовнішньої [7]. Одною з форм такої роботи є створення спеціалізованих закладів для обдарованих дітей. Наприклад, з метою створення належних умов для розвитку обдарованих, талановитих дітей, їх творчого потенціалу, враховуючи педагогічні традиції Новгород-Сіверської середньої загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступеня імені К. Ушинського, вихованцями якої були видатний педагог К. Ушинський, перший ректор Київського університету М. Максимович, народоволець М. Кибальчич, письменник П. Куліш, та на підтримку пропозиції Чернігівської обласної державної адміністрації Указом Президента України від 20 травня 2003 року № 420/2003 була утворена державна гімназія для обдарованих дітей [8].

Всі наведені нормативні акти підтверджують думку, що диференціація змісту, форм, методів навчання, профілізація навчання є нагальною потребою сучасного українського суспільства.

Слід також розрізняти відмінності між профільним і поглибленим навчанням.

Поглиблене навчання – це така взаємодія учня і вчителя, при якій відбувається:

- розвиток інтелектуальних здібностей учня, його загально-навчальних, загальноінтелектуальних і пізнавальних умінь і навичок на підвищеному рівні;
- засвоєння навчального матеріалу одного або декількох предметів за всіма розділами (змістовним лініям) на більш високому теоретико-практичному рівні;
- досягнення необхідного рівня виховання і фізичного розвитку дитини.

Поглиблене навчання здійснюється переважно в умовах зовнішньої диференціації або в умовах внутрішньої диференціації, орієнтоване на учнів, які мають високі загальні здібності або виявляють спеціальні здібності, реалізується на основі врахування здібностей та інтересів учня при провідній ролі здібностей.

Профільне навчання може будуватися або на основі лише профільної диференціації або на основі поєднання профільної та рівневої диференціації; при цьому воно має реалізуватися на старшому ступені школи, а з точки зору організації – повинно ґрунтуватися на зовнішній диференціації (організація профільних класів і шкіл).

Поглиблене навчання будується на основі рівневої диференціації, яка розуміється в широкому сенсі, може реалізовуватися на різних ступенях загальної середньої освіти, а з точки зору організації може реалізовуватися як на основі зовнішньої, так і внутрішньої диференціації.

Профільна диференціація пов'язана з цілеспрямованою спеціалізацією змісту освіти на основі інтересів, схильностей школярів, їхніх життєвих планів і намірів.

Стрімке зростання обсягу інформації в сучасному світі, постійне розширення сфери людської діяльності роблять неможливим засвоєння її в повному обсязі кожною людиною. Це призводить до необхідності її спеціалізації в певній сфері, і, відповідно, спеціалізації її підготовки вже й на рівні загальної освіти. Профільна диференціація змісту освіти звернена на реалізацію цього завдання.

У сучасній педагогіці мета профільної диференціації змісту навчання визначається в спрямуванні спеціалізації навчання відповідно до сфери стійких інтересів, схильностей і здібностей учнів з метою максимального їх розвитку в обраному напрямку.

З профільної диференціацією змісту освіти пов'язують можливості максимального розкриття індивідуальності, творчих здібностей і схильностей особистості учня, більш ефективної і цілеспрямованої підготовки їх до продовження освіти в обраній галузі, передбачуваної професійної діяльності.

Профільна диференціація передбачає свідомий, добровільний вибір учнями напрямку спеціалізації змісту навчання, пізнавальних потреб, здібностей, а також досягнутого рівня на основі знань і вмінь та професійних намірів. Вона тісно пов'язана із здійсненням індивідуального підходу по відношенню до окремих груп учнів.

Профільна диференціація в організаційному аспекті передбачає об'єднання учнів у відносно стабільні групи, де навчальний процес йде за освітніми програмами, що розрізняються змістом, вимогами до рівня школярів.

Отже, психолого-педагогічні дослідження і наявний досвід реалізації профільної диференціації змісту освіти показують, що найбільш оптимальний вік для профільного навчання, виходячи з вікових особливостей учнів, – 15 років, тобто вік, коли починають формуватися стійкі пізнавальні інтереси, професійні устремління і т.д.

Найважливішим напрямком профільної диференціації змісту освіти є предмети вивчення наукових дисциплін, основи яких представлені в шкільній освіті, інакше кажучи, «предметний» підхід до диференціації.

Аналіз психолого-педагогічних і дидактичних засад диференціації навчання, а також практики профільної диференціації змісту освіти в школі, показує, що:

- профільна диференціація змісту освіти є одним з ефективних засобів підвищення якості освіти, розвитку здібностей, нахилів, інтересів школярів; активності їх пізнавальної діяльності;

- профільне, поглиблене вивчення низки предметів допрофесійного спрямування в старших класах дозволяє забезпечити достатню підготовку випускників школи до успішного продовження освіти, а сама така підготовка розглядається в даний час як одна з основних задач старшої ступені школи;

- профільна диференціація змісту навчання є для старшокласників

засобом самореалізації, можливістю реально оцінити свої пізнавальні здібності, професійні наміри, намітити шляхи подальшої освіти та професійного самовизначення;

– підставами для профільної диференціації змісту освіти є основні предметні знання і професійні наміри учнів.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Концепция дифференциации обучения в средней общеобразовательной школе / под ред. В. М. Монахова, В. А. Орлова. – М. : Педагогика, 1990. – 112 с.
2. Перевозный А. В. Дифференциация школьного образования и социальный контекст / А. В. Перевозный // Ярославский педагогический вестник. – № 3(56). – 2008. – С. 31–38.
3. Про затвердження Положення про освітній округ [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України ; Постанова, Положення від 27.08.2010 № 777. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>.
4. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України ; Постанова, Порядок від 15.08.2011 № 872. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>.
5. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України ; Постанова, Стандарт, План, Вимоги від 23.11.2011 № 1392. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>.
6. Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 27.08.2010 № 778. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>.
7. Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді [Електронний ресурс] / Указ Президента України від 30.09.2010 № 927/2010. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>.
8. Про утворення державної гімназії для обдарованих дітей Указ Президента України від 20.05.2003 № 420/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>.